

Pohjolan historiantutkimus

Tiedeblogi Suomen ja muiden Pohjoismaiden historiografiasta - ISSN 2737-1948 / CC BY

[Etusivu](#)[Blogi & toimituskunta](#)[Kirjoita blogiin!](#)[Historiografista tutkimusta](#)

10.11.2022

Historiantutkimus 1700-luvun lopun Suomessa: Johan Bilmark ja Henrik Gabriel Porthanin pitkä varjo

Samu Sarviaho

Suomen akateeminen elämä keskittyi 1700-luvun jälkipuolella Turun Akatemiaan. Aikakauden historiantutkimus kiteytyi Suomessa pitkälti kahteen henkilöön, Johan Bilmarkiin (1728–1801) ja Henrik Gabriel Porthaniin (1739–1804). Bilmark toimi vuodesta 1763 lähtien lähes neljäkymmentä vuotta Akatemiassa historian ja moraalien professorina. Hänen ohjauksessaan valmistui ennätyksellisesti peräti 232 *pro exercitio*- ja *pro gradu*-väitöskirjaa, joista monet käsittelivät myös Suomen historiaa. Porthan nimitettiin puolestaan vuonna 1777 kaunopuheisuuden ja runouden professoriksi. Vierailtuaan vuonna 1779 aikakauden merkittävässä saksalaisessa yliopistossa Göttingenissä hän kiinnostui historiasta, etenkin Suomen historiasta, johon monet hänen tutkimuksensa kohdistuivat moniin muihinkin aloihin kiinnitetyn huomion ohella (biografisista yksityiskohdista ks. Tarkiainen 2012; Klinge 2016).

Bilmarkin ja Porthanin jälkimaineet eroavat toisistaan kuin yö ja päivä. Porthanista on kirjoitettu toista kymmentä kokonaista teosta, kaikista häntä käsittelevistä artikkeleista ja teosten osista puhumattakaan. Hänen kirjoituksiaan on julkaistu vielä 2000-luvun puolella opetusministeriönkin tukeman *Henrici Gabrielis Porthan Opera omnia* -teossarjan osana (julkaisusta ks. Viljamaa 2008). Bilmarkin ansiot ovat sen sijaan jääneet huomattavasti vähemmälle huomiolle. Muiden Turun Akatemian väitöskirjojen tavoin hänenkin ohjauksessaan valmistuneet väitöskirjat ovat tätä nykyä digitaalisoituina Kansalliskirjaston *Doria*-julkaisuarkistossa. Ne eivät ole kuitenkaan herättäneet sen laajempaa huomiota painetussa kuin digitaalisessakaan muodossa. Kuvaavaa on, että laajimpia synteesejä Bilmarkin toiminnasta historioitsijana on edelleen Magnus Gottfrid Schybergsonin vajaan parinkymmenen sivun mittainen osio *Åbo universitets lärdomshistoria* -teoksessa (3. osa 1891). Schybergson teki puolestaan Porthanista myöhemmin satoja sivuja pitkän kaksiosaisen elämäkertateoksen (1908 & 1911). Miksi näihin kahteen samoihin aikoihin historiantutkimuksen alalla vaikuttaneeseen henkilöön kiinnitetyssä huomiossa on niin suuri epäsuhta?

Merkittävämmiksi katsotut tieteelliset ansiot kohdistavat huomion Porthaniin

Jälkipolvet ovat arvioineet Porthanin tieteelliset meriitit kokonaisuudessaan suuremmiksi ja monipuolisimmiksi kuin Bilmarkin. Esimerkiksi teoksen *Porthanin monet kasvat* - (2000a) artikkeleissa päähenkilöä ylistetään muun muassa suomalaisen klassillisen arkeologian, kielentutkimuksen ja maantieteen esi-isänä, tiennäyttäjänä ja edistäjänä. Porthanin monioppineisuus ja hänen tieteellisen toimintansa kattavuus on jättänyt Bilmarkin sivurooliin suomalaisessa tieteenhistoriassa. Tämä koskee myös Porthanin ja Bilmarkin eroja historioitsijoina. Sikäli, kun Bilmarkia on edes käsitelty historioitsijana, on huomiota kiinnitetty lähinnä hänen tutkimustensa melko vähäiseen omaperäisyyteen, Porthania pinnallisempaan tutkimusotteeseen ja hajanaisuuteen (etenkin Schybergson 1891, osin myös Urpilainen 2001; Klinge 2016). Aikakauden *pro gradu*-väitöskirjojen tarkastelussa on aina tietynlainen epäselvyys siitä, kuka

Pohjolan historiantutkimus

Tarkastele profiilia

BLOGIARKISTO

[joulukuuta 2022 \(1\)](#)[marraskuuta 2022 \(1\)](#)[lokakuuta 2022 \(1\)](#)[syyskuuta 2022 \(1\)](#)[elokuuta 2022 \(1\)](#)[kesäkuuta 2022 \(1\)](#)[toukokuuta 2022 \(1\)](#)[huhtikuuta 2022 \(1\)](#)[maaliskuuta 2022 \(1\)](#)[helmikuuta 2022 \(1\)](#)[tammikuuta 2022 \(1\)](#)[joulukuuta 2021 \(1\)](#)[marraskuuta 2021 \(1\)](#)[lokakuuta 2021 \(1\)](#)[syyskuuta 2021 \(1\)](#)[heinäkuuta 2021 \(1\)](#)[kesäkuuta 2021 \(1\)](#)

TUNNISTEET

[1500-luku](#)[1600-luku](#)[1700-luku](#)[1800-luku](#)[1900-luku](#)[1980-luku](#)[aateli](#)[Ahvenkoski](#)[Aleksanteri I](#)[Anders Lizelius](#)[arkistolaitos](#)[baltiansaksalaiset](#)[Edvard Rodhe](#)[Eino Jutikkala](#)[Emanuel Linderholm](#)[Eva Österberg](#)[Fredrika Dorotea](#)[Heikki Ylikangas](#)[henkilöhistoria](#)

varsinaisesti kirjoitti niiden tekstin: *preeses* eli opettaja vai opiskelija eli respondentti (problematiikasta etenkin Bilmarkin osalta ks. Brusiiin 1971). Toisaalta esimerkiksi Bilmarkin Suomen ja suomalaisten varhaishistoriaa käsitelleissä historiallisissa väitöskirjoissa on katsottu usein toistellun ja kierrätetyn hänen edeltäjänsä, 1700-luvun alkupuolella ja keskivaiheilla Turussa vaikuttaneen Algot Scarinin (1684–1771) ajatuksia (Schybergson 1891; Urpilainen 1993 & 2001).

Porthan on sen sijaan nähty jopa suomalaisen historiantutkimuksen isänä. Tähän on vaikuttanut ennen muuta hänen 56 väitöskirjana julkaistu Paulus Juustenin piispankronikan selitysteoksensa (1784–1800). Huolimatta siitä, että teos muodostaa melko hajanaisen erityistutkimusten kokoelman analysoidaan siinä laajasti Suomen keskiaikaa ja varhaisempaa historiaa. Kuten myöhemmässä tieteellistymisprosessia jatkaneessa suomalaisessa historiantutkimuksessa, Porthanin mielenkiinto kohdistui muun muassa keskiaikaisiin asiakirjoihin, joita hän myös julkaisi (ks. esim. Tommila 1989). Myöhemmän historiantutkimuksen tulkinnoissa Porthan on saanut maineen alkuperäislähteisiin tukeutuvana tieteellisenä historiantutkijana (1800-luvun suomalaisen tutkimuksen mielenkiinnosta alkuperäislähteisiin ks. esim. Tommila 1989; Jalava 2019). Kuten esimerkiksi Erkki Urpilainen (2001) on todennut, Porthanin on katsottu kyenneen lähdeaineiston kriittiseen tarkasteluun. Hän sai tärkeitä vaikutteita Göttingenissä toimineelta historioitsijalta August Ludwig von Schlözeriltä (1735–1809), joka korosti lähdekritiikin merkitystä. Porthan kirjoitti jopa eräänlaisen historian metodiopin eräässä väitöskirjassaan (*De scepticismo historico*, 1792). Urpilainen on katsonut kokonaisuutena Bilmarkin olleen sen sijaan tietyiltä osin edeltäjänsä Scarinia kriittikömpimpi lähdeaineiston käsittelyssään.

Toisin kuin monet muut oppineet, Porthan sai oman, vuonna 1864 Turussa paljastetun patsaansa, jonka veisti Carl Eneas Sjöstrand. Kuva: K.E. Ståhlberg. Historian kuvakokoelma, Museovirasto. HK10000:4318.

Bilmarkin ja Porthanin jälkimaineiden epäsuhtaa tuskin voidaan selittää ainoastaan sillä, että jälkimmäistä on pidetty tutkimusmetodin ja asiankäsittelyn perusteellisuuden osalta edistyksellisempänä. Vaikka Porthania on tutkittu laajalti eri asiayhteyksissä, on varsinaisen syvälinen analyysi hänen käsityksistään historioitsijana edelleenkin lapsenkengissä, Bilmarkista puhumattakaan. Tähän vaikuttaa se, että historiantutkimuksen historiaa on Suomessa ylipäättään tutkittu harvanlaisesti. Porthanin Piispankronikan selitysteoksen luonteeseen, syntyhistoriaan ja lähdeaineistoon on kyllä kiinnitetty huomiota (esim. Heininen 2000), mutta Porthania ei ole tutkittu kokonaisuutena lähdeaineiston käsittelyn näkökulmasta samalla tavalla kuin esimerkiksi ruotsalainen Nils Eriksson (1973) tutki 1700-luvulla Ruotsin valtakunnan länsiosissa vaikuttaneita historioitsijoita Olof von Dalinia, Anders Botinia ja Sven Lagerbringia. Lähimmäs pääsi Schybergsonin (1911) ohella kenties Gunnar Palander (myöh. Suolahti) väitöskirjassaan Porthanista historiantutkijana (1901), mutta

Henrik Gabriel Porthan
 Henrik Klauunpoika Horn
 Herman Lundström
 Herman Råbergh
 historia
 historiakulttuuri
 historiakuva
 historiallinen kriminologia
 historiantutkimus
 historiografia
 Hjalmar Holmquist
 Horn-suku
 isoviha
 Jaakko Gummerus
 Johan Bilmark
 Johan Jakob Nordström
 Juhana-herttua
 Juho Rudolf Koskimies
 Kaarlo Blomstedt
 kansatiede
 Karjala
 Karl Adolf Appelberg
 kirkkohistoria
 konservointi
 kruunu
 kulttuurihistoria
 Kustaa IV Adolf
 Kuurinmaa
 lehdistöhistoria
 lesket
 maanluovutus
 maanomistus
 maatilaperimys
 mahtivaltio
 Martti Ruuth
 mentaliteettien historia
 mentaliteettihistoria
 metodologia
 mikrohistoria
 muinaismuistohallinto
 muinaistutkimus
 museot
 nationalismi
 oikeushistoria
 papinlesket
 papisto
 perimyskäytänteet
 rauhansopimukset
 rikoshistoria
 Ruotsi
 Ruotsin valtakunta
 sotilasvaltio
 Suomen historia
 Suomen historiantutkimus

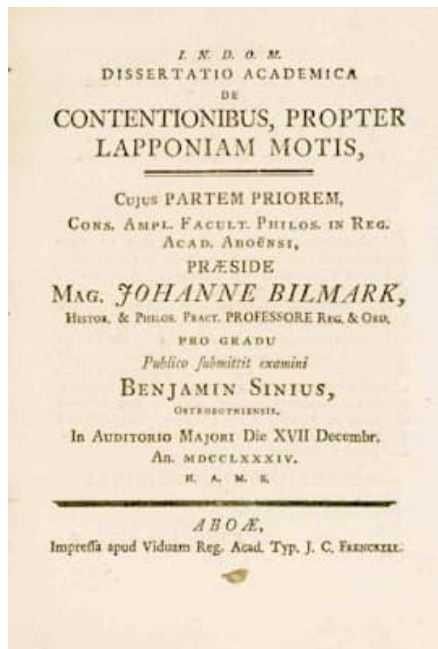
molempien huomiot Porthanin lähdekritiikistä esimerkiksi piispainkronikan selitysteoksessa liikkuvat lopulta hyvin yleisellä tasolla. Toki yksittäisissä asiakysymyksissä, kuten pohjoisen Fennoskandian varhaisatutuksessa, Porthania on analysoitu tarkemmin myös lähdeaineiston käsittelyn näkökulmasta (Ryymän & Aspaas 2010; Sarviaho 2016). Mainittakoon myös Arto Latvakankaan (1995) analyysi Bilmarkin varjagikäsitteistä. Voi olla, että Porthan on metodisesti edistyksellisen jälkimaineensa ansainnut etenkin Bilmarkiin verrattuna, mutta tämä vaatisi molempien tutkijoiden tähänastista perusteellisempaa ja systemaattisempaa tarkastelua ja vertailua kokonaisuutena.

Metodologinen nationalismi Porthanin ja Bilmarkin jälkimaineiden erojen selittäjänä

Viime vuosina suomalaisessa historiografisessa tutkimuksessa on syystäkin toisteltu käsitettä *metodologinen nationalismi*. Käsite tarkoittaa sitä, että 1800-luvulta lähtien kansallisessa historiantutkimuksessa on usein nostettu Suomen suuriruhtinaskunnan kaltaiset ”modernit” alueet kaiken varhaisemmän historian käsittelyn kehikoiksi ja korostettu tällaisilta alueilta lähtöisin olleita henkilöitä, toki osin myös niillä vaikuttaneita ”vierasperäisiä” henkilöitä (vrt. esim. Jalava 2019). Esimerkiksi edellä mainitussa *Porthanin monet kasvot* -teoksessa nousee jo artikkelien otsikkotasolla esille se, että Porthan käsitteli laajalti nimenomaan Suomeen liittyviä aiheita. Ruotsalainen Sten Lindroth (1981) ei pitänyt Porthania edes kovin omalaatuiseina henkilönä Ruotsin 1700-luvun tieteenhistorian asiayhteydessä, mutta myöhempien suomalaisten sukupolvien näkökulmasta suomen kielen ja historian käsittely oli hänen mukaansa merkityksellistä. Kuten Matti Klinge (1989) on analysoinut, nostettiin Porthan jo 1800-luvun Suomessa kansallisen jatkuvuuden symboliksi. Porthan on nähty jopa suomalaisena varhaisnationalistina, kattavimmin Juha Mannisen tutkimuksessa *Valistus ja kansallinen identiteetti* (2000b), sekä myöhemmälle suomalaiselle kansallisuuden rakentamiselle keskeisen kansanrunouden tarkastelijana (esim. Honko 2000).

Bilmarkilla ei ole missään vaiheessa ollut samanlaista statusta suomalaisuuden esille nostajana, vaikka hänkin käsitteli edeltäjänsä Scarinin tavoin myös Suomen historiaa. Erkki Urpilainen (1993 & 2001) oli oikeassa todetessaan huomion puutteeseen vaikuttaneen Bilmarkin ja Scarinin ”ruotsalaisuus”. Bilmark oli Scarinin tavoin kotoisin Länsi-Götanmaan Skarasta, Porthan oli puolestaan syntynyt Viitasaarelta. Suomessa Porthaniin kohdistuneella mielenkiinnolla oli tuskin mitään tekemistä autonomian ajan kielipoliittisten vastakkainasettelujen kanssa. Niinpä Porthanin suomalaislähtöisyys oli sinänsä merkityksellistä ja häntä saattoivat autonomian ajan lopulla tarkastella sekä maltillinen fennomaani Gunnar Palander (poliittisista näkemyksistä ks. Jutikkala 2000) että ruotsinmielinen Schybergson (1908; poliittisista näkemyksistä ks. esim. Tommila 1989), jolle Porthan oli monessa suhteessa ”isänmaan sivistyksen perustaja” (*fosterländska bildningens grundläggare*). Kansallismielisyydestään tunnettu historioitsija Jalmari Jaakkola (ks. esim. Tommila 1989) saattoi puolestaan väittää vuonna 1939, että Bilmarkilta ja Scarinilta puuttui Porthaniin verrattuna ”vierassyntyisinä ja kieltämme tuntemattomina [...] osaksi riittäviä edellytyksiäkin ymmärtää kansaamme ja menneisyyttämme”. Keskeiseen asemaan nousikin suuri mielenkiinto ”suomalaisessa” yliopistossa vaikuttaneeseen ja Suomen ja suomalaisten historiaa merkittävästi tarkastelleeseen suomalaiseen mieheen. Bilmarkilla ei ollut tässä suhteessa juurikaan mahdollisuuksia nousta laajemman mielenkiinnon kohteeksi Suomessa, ja hänen saatettiin katsoa ”ruotsalaissyntyisenä” olleen jopa kykenemätön tarkastelemaan Suomen historiaa.

Suomen suuriruhtinaskunta
Suomenkieliset Tieto-Sanommat
Suomi
suuri Pohjan sota
Taalainmaa
talonpoikainen vapaus
talonpojat
tilaperimys
toimijuus
Turku
Turun Akatemia
Uudenkaupungin rauha
valtionarkeologit
valtionrakennus
valtiosääntö
varhaismoderni aika
Veli Verkko
Venäjä
veronkanto
verotus
Viipuri
Viro
vuorovaikutus
väitöskirja

Bilmarkista ei ole tietävästi säilynyt tai tehty edes muotokuvaa, patsaista puhumattakaan. Bilmarkinkatu Turussa on tosin nimetty hänen mukaansa. Kirjoitettua tekstiä on toki säilynyt paljon, kuten hänen ohjauksessaan tehty Lappia käsittelevä *pro gradu* (1784). Kuva: Kansalliskirjasto, Doria-julkaisuarkisto.

Asialla on myös toinen puoli, jota ei liene koskaan pohdittu. Metodologinen nationalismi on selkeästi vaikuttanut myös siihen, etteivät ruotsalaisetkaan ole nähneet Suomen Turussa vaikuttaneissa Porthanissa ja Bilmarkissa juuri mitään mielenkiintoista. Huomionarvoistahan on esimerkiksi se, ettei laaja ruotsalaisten historioitsijoiden elämäkerta-artikkelien kokoomateos *Svenska historiker* (2009) antanut varhaismodernissa asiayhteydessä lainkaan sijaa Suomessa eli lähinnä Turun Akatemiassa toimineille historioitsijoille. ”Suomalainen” poikkeus oli ehkä Kajaanin linnassa 1600-luvulla virunut Johannes Messenius. Taustalla oli ilmiselvästi Ruotsin rajaaminen Pohjanlahden länsipuolelle metodologisen nationalismin mukaisesti, vaikka sekä Porthan että Bilmark olisivat tietenkin sopineet 1700-luvun asiayhteydessä aivan hyvin käsitteen ”ruotsalainen historioitsija” alle. Lisäksi käsitykset etenkin Porthanin tutkimuksellisista ansioista ovat Ruotsissa toisenlaiset. Paljon voi päätellä senkin perusteella, että aiemmin mainittu Lindroth (1981) piti Porthania nimenomaan Suomen historian tarkastelijana, mutta ei välttämättä muuten omaperäisenä tutkijana. Mikäli Porthan sai Ruotsissa rajallisesti merkityksen ainoastaan kattavan Suomeen liittyvän tutkimustyönsä eikä minkään yleisen tieteellisen edistyksellisyyden ansiosta, ei Bilmarkilla ole ollut mahdollisuutta päästä kummassakaan mielessä esille. ”Ruotsalainen” syntyperäkään ei pelastanut Bilmarkia tässä suhteessa.

Bilmarkin vähäistä huomiota suhteessa Porthaniin selittävät siis useat tekijät. Kärjistäen tulkittuna kyse on ollut siitä, ettei Bilmarkia ole käsitetty tarpeeksi perusteelliseksi, tarpeeksi metodisesti edistykselliseksi, tarpeeksi suomalaiseksi tai edes tarpeeksi ruotsalaiseksi. Ilmiselvä kysymys onkin: pystyttäisiinkö kuvaa etenkin Bilmarkin merkityksestä historioitsijana monipuolistamaan historiallisen tuotannon systemaattisella analyysillä, vai onko hänet tuomittu jäämään ikuisesti marginaaliseen asemaan historioitsijana?

Samu Sarviaho on tutkijatohtori tieteiden ja aatteiden historian oppiaineessa Oulun yliopistossa. Hänen erityisalaansa on suomalaisen ja ruotsalaisen historiantutkimuksen ja historiakulttuurin historia. Nykyisessä Svenska litteratursällskapet i Finlandin rahoittamassa tutkimuksessaan hän tarkastelee historiantutkimuksen metodeihin liittyviä käsityksiä ja käytäntöä autonomian ajan Suomessa.

Kirjallisuus

Björk, Ragnar & Johansson, Alf W. (toim.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*. Norstedt 2009.

Brusiin, Otto, *Bilmark-Studien. 1. Einführung in das Studium der Philosophie Johan Bilmarks*. Turun yliopisto 1971.

Eriksson, Nils, *Dalin - Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*. Göteborg 1973.

Heininen, Simo, "Porthanin piispainkronikka". Teoksessa Manninen, Juha (toim.). *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*. SKS 2000, 123–147.

Honko, Lauri "Porthan suomalaisen runouden ja mytologian tutkijana". Teoksessa Manninen, Juha (toim.). *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*. SKS 2000, 87–99.

Jaakkola, Jalmari, "Henrik Gabriel Porthan, 'Suomen historian isä'". *Historiallinen Aikakauskirja* 37:3–4 (1939), 223–239.

Jalava, Marja "Kansallisen menneisyyden todistaminen". Teoksessa Karonen, Petri (toim.) *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. SKS 2019, 161–215.

Jutikkala, Eino, "Suolahti, Gunnar (1876–1933)". *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica* 4. SKS 1997 (2000).

Klinge, Matti, *Mikä mies Porthan oli?* SKS 1989.

Klinge, Matti, "Bilmark, Johan (1728–1801)". *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica* 4. SKS 1997 (2016).

Latvakangas, Arto, *Riksgrundarna. Varjagproblemet i Sverige från runinskrifter till enhetlig historisk tolkning*. Turun yliopisto 1995.

Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria. 4. Gustavianska tiden*. Norstedt 1981.

Manninen, Juha (toim.), *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*. SKS 2000a.

Manninen, Juha, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. SKS 2000b.

Palander, Gunnar, *Henrik Gabriel Porthan historiantutkijana. 1*. Weilin & Göös 1901.

Ryymän, Teemu & Aspaas, Per Pippin, "Henrik Gabriel Porthanin kveeni-käsite". *Arina* 5 (2010), 15–44.

Sarviaho, Samu, "Kaukokaipuun ja alkuperäisen itäisyyden lumossa. Pohjois-Suomen varhaishistoriallinen karjalaisuus 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun suomalaisessa historiankirjoituksessa". *Historiallinen Aikakauskirja* 114:4 (2016), 379–389.

Schybergson, M. G., *Åbo Universitets lärdomshistoria 3. Historiens studium vid Åbo universitet*. Svenska litteratursällskapet i Finland 1891.

Schybergson, M. G., *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning. 1–2*. Svenska litteratursällskapet i Finland 1908 & 1911.

Tarkiainen, Kari, "Porthan, Henrik Gabriel (1739–1804)". *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica* 4. SKS, 1997 (2012).

Tommila, Päiviö, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY 1989.

Urpilainen, Erkki, *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. SHS 1993.

Urpilainen, Erkki, ”Hyödyn ja uushumanismin kausi”. Teoksessa Tommila, Päiviö (toim.) *Suomen tieteen historia I. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*. WSOY 2001, 168–273.

Viljamaa, Toivo, ”Porthan-Seuran historiikki – suomalaiskansallisesta seurasta tieteelliseksi yhdistykseksi”. *Auraica* 1 (2008), 1–11.

Pvm. 10.11.22

Tunnisteet: 1700-luku, Henrik Gabriel Porthan, historiografia, Johan Bilmark, nationalismi, Ruotsi, Suomi, Turun Akatemia

Uudempi teksti

Etusivu

Vanhempi viesti

Teema: Picture Window. Sisällön tarjoaa Blogger.